

FRAMTIDEN ER NÅ

- Overvåkningssamfunnet i det 21.århundre, på bakgrunn av George Orwells "1984"



Årsoppgave ved Steinerskolen i Trondheim våren 2007

Eline Drury Løvlien

- Overvåkningssamfunnet i det 21. århundre, på bakgrunn av George Orwells "1984"	1
I. Introduksjon til oppgaven og temaet	3
Hvorfor valgte jeg denne oppgaven?	3
Ytringsfrihet	4
Dystopi	5
Mitt valg av forfatter og bok	6
II. Forfatteren og boken	8
George Orwell – hvem var han?	8
Boken "1984"	9
Hvorfor skrev Orwell "1984"?	11
III Hva skjedde videre i Vesten?	13
Den kalde krigen	13
Det nye fiendebildet og økt terrorfrykt	14
IV Nye tekniske muligheter for overvåking	15
Behov og mulighet for overvåking	15
Fra overvåkingskamera til elektroniske spor	16
Vi setter alle elektroniske spor	17
Dataregistre	19
V De tekniske mulighetene utnyttes: 2007	20
Sensur - et eksempel fra USA: The Smith Act	20
FISA og Watergate	21
Krigen mot terror	22
Frykt	23
USA Patriot Act – en hastelov som begrenser rettssamfunnet	24
Men hva med Europa?	26
VI Konklusjon: Den frie rettstat - fikk Orwell rett?	26
Tocquilles frykt for selvsensur har slått til	27
Den frie rettstat og "sorte hull"	28
Kildeliste	29

I. Introduksjon til oppgaven og temaet

Hvorfor valgte jeg denne oppgaven?

Jeg ble født på slutten av den kalde krigen¹ og vokste opp i en verden hvor Sovjetunionen bare var et navn på gamle kart. De politiske blokkene: østblokken og vestblokken med sine allierte, var nettopp blitt historie. Mens verden før 1990-tallet var dominert av to supermakter med hver sin gruppe allierte, ble verden i årene etter den kalde krigen en verden uten et klart fiendebilde i form av en stat eller et land som ble opplevd som truende mot verdensfreden. Verdens eneste gjenværende supermakt var USA – et USA som nå ønsker å fremstå som den store fremmer og beskytter av demokratiets idealer. Dessverre ble det ikke slik at vi fikk en verden uten fiendebilder. Det ble i stedet andre måter å definere fienden på.

I historieundervisningen har jeg lært at likhetsidealet i vår tidsalder startet med den franske revolusjonen, og at ideen om ”frihet, likhet og brorskap” etter hvert spredte seg til ”den nye verden” – til Amerika. Etter hvert vedtok mange land en grunnlov som skulle sikre innbyggerne grunnleggende rettigheter. Det skjedde i USA og det skjedde i Norge. Vi fikk begrepet rettsstat, en stat der innbyggerne hadde grunnleggende rettigheter. I en rettsstat skulle man ikke utsettes for tilfeldig og umotivert behandling fra statens side. Staten skal være forutsigbar og til å stole på.

I oppgaven har jeg valgt å fokusere på noen av grunnpillarene i en slik rettstat: retten til fri ytring, fri presse og personvern. Jeg har vokst opp i et land i Vesten hvor muligheten til protest, en fri presse og tilsynelatende er en selvfølge. Retten til å utrykke seg fritt skal altså være en medfødt rettighet for alle mennesker som bor i et demokrati, men hva skjer når et samfunn krever at denne rettigheten underordnes andre hensyn? En fri og uavhengig presse skal være en selvfølge, men hva skjer når sensuren dukker opp – selvpålagt eller pålagt utenfra? Og hva med den private sfære? Hvor privat er den i et samfunn med overvåkingskamera og elektroniske spor som settes av bankkort, internettbruk eller

¹ Begrepet kald krig ble brukt første gang i 1947 for å karakterisere det spente forholdet som oppstod mellom vestmaktene, ledet av USA, og kommunistlandene, ledet av Sovjetunionen, etter den andre verdenskrig.

mobiltelefon? Kan det være slik at vi er på vei inn i et dystopisk² eller totalitært³ samfunn – eller er vi allerede der? I denne innledningen vil jeg også gi en introduksjon til disse to begrepene som er sentrale i oppgaven: ytringsfrihet og dystopi.

Jeg har valgt å fokusere på USA. Det har jeg gjort fordi USA var det første landet som vedtok en egen grunnlov – i 1787. USA er i dag også den eneste reelle supermakten i verden, og på mange måter er det dette store landet som styrer mye av det som skjer i resten av verden. Dette gjør de av og til ved å setter standarden – være et eksempel og en vi ser opp til. Andre ganger uttaler de seg i så sterke ordelag at stater kan føle seg presset til å adlyde for å unngå represalier. Atter andre ganger intervensjoner de direkte overfor land der styresett og handlinger ikke er i overensstemmelse med det som ”passer” USA. Dette gjør de stort sett i frihetens navn og for å demme opp mot den terrorismen de har lært seg å frykte, særlig etter angrepet på blant annet tvillingtårnene i New York 11. september 2001.

Ytringsfrihet

Begrepet ”ytringsfrihet” hører det moderne samfunn til og kom til oss med opplysningstidens humanistiske tankegang. Filosofer som Milton og Voltaire sto på barrikadene for å sikre det de anså som en grunnleggende frihet, ytringsfrihet. Voltaire, mest kjent for sitt sitat: ”Jeg er uenig i det du sier, men jeg vil inntil døden forsvare din rett til å si det”, satte ord på det som skulle bli en av grunnsteinene i det moderne samfunn. I århundrer hadde den vanlige innbygger vært underlagt stormannsgale monarker, men med opplysningstiden og oppdagelsen av den nye verden kom også nye muligheter.

De europeiske bosetterne som kom til Amerika på 1700-tallet, rømte fra undertrykkelse og intoleranse i Europa. De ønsket frihet – frihet til å være seg selv og frihet til å tro og mene det de ønsket. Den friheten de søkte i den nye verden, forutsatte muligheten til fri ytring, uten frykt for represalier. Denne friheten er i dag en av grunnpillarene i rettstaten og en av hjørnesteinene i et demokrati. I det moderne samfunn er det allikevel slik at den totale ytringsfrihet av og til må vike for samfunnets beste og for så vidt også for den enkeltes beste.

² Dystopi kommer fra det konstruerte engelske ordet ”dystopia” og beskriver et ”anti-utopia” - et ”ikke-godt” sted. Omtalt nærmere i teksten nedenfor.

³ Et totalitært styre er et politisk system hvor staten kontrollerer alle områder av samfunnslivet og i størst mulig grad også innbyggernes privatliv. I et totalitært samfunn er det lite respekt for ytringsfriheten. Full kontroll av massemedia og angiveri overfor avvikere er vanlige trekk i slike system. Ofte er det også obligatorisk å delta i det eneste tillatte partiets virksomhet.

Dette kan bli en vanskelig balansegang – hvor går den akseptable grensen mellom ytringsfrihet og sensur av hensyn til rikets sikkerhet eller enkeltpersonens sikkerhet? I det moderne samfunn har det jo etter hvert blitt slik at selvsensuren er en del av vår væremåte. Det kommer av seg selv, eller det kommer fordi man vet ”det er best slik”. Det kan gjelde privatpersoner eller det kan gjelde media.

Denne selvsensuren ble beskrevet av den franske politikeren Alexis De Tocqueville på 1800-tallet. I etterkant av den franske revolusjonen så han menneskers hang til å ukritisk følge den gjengse virkelighetsoppfatningen og at det dermed oppsto en tendens til selvsensur innen både skrift og tale. I boken ”Demokratiet i Amerika” skriver Tocqueville om det han kaller ”livsstilkonvensjonalismen”. I boken framla Tocqueville ideen om at dette likhetsidealet som blomstret opp i USA i verste fall ville slette kilden til mangfold, at det ville føre til en ensretting. Han mente at menneskene sto i fare for å bli så ensrettet at den politisk makten ville kunne få despotiske trekk før noen så farene. I sin søken etter likhet i samfunnet ville folk slutte å stille de kritiske spørsmålene og en altomfattende, despotisk stat ville kunne vokse fram ifølge Tocqueville.



Alexis de Tocqueville

Dystopi

Begrepet dystopi kommer fra det konstruerte ordet ”dystopia” som ble brukt første gang i 1868, da den engelske økonomen og filosofen John Stuart Mill henvendte seg til det britiske parlamentet. Ordet er dannet av det greske prefikset ”dys-/dus-” som kan oversettes med ”dårlig” og det greske ”topos”, ”sted”. Altså: et ”dårlig sted”. Skrivemåten ”dystopi” leder også tanken til ”utopi”, ”det ideelle stedet”. Dystopi fungerer som motsats til denne forestillingen. Etter at Mill tok begrepet dystopi i bruk, finner man ikke flere nedtegnelser av ordet på lang tid. Det dukket ikke opp igjen før på midten av 1950-tallet. I stedet har ofte begrep som ”anti-utopia” blitt brukt for å beskrive det vi i dag kaller dystopi. En annen og god definisjon jeg fant i Klassekampen av begrepet er: ”Det formidler en spådom om et skremmende framtidssamfunn, basert på elementer i samtida”.⁴

⁴ John Michelet i Klassekampen, 25.august 2006

Siden de greske filosofenes dager har samfunnskritikk vært en viktig del av den litterære virksomhet og den kritiske litteraturen har alltid, til en viss grad, eksistert. Selv under de mest totalitære av regimer finner man stemmer som snakker ut mot den sittende makten. Men som et litterært grep dukket "dystopien" først opp rundt århundreskiftet 1800-/1900-tallet, i etterkant av den industrielle revolusjon. Forfattere som plasserte sine figurer i et framtidssamfunn, bygget opp dette imaginære samfunnet med skrekkvisjoner om hvor utviklingen var på vei. Som Michelet så treffende beskriver, reflekterer dystopiene bare tendenser fra samtiden. Noen av de tidligste dystopiene, slik som Forsters "The Machine Stops" tok for seg skrekkmomenter ved moderne teknologi og det polariserte verdenssynet mellom høyre og venstre, som i "Jernhælen" av Jack London.

Men det var først i årene etter 2. verdenskrig at tanken om den moderne dystopi oppstod. Forfattere som George Orwell og Aldous Huxley mente ikke lenger at faren lå kun i den moderne teknologien, men hva man kunne bruke denne teknologien til, hvis den skulle falle i feil hender. Felles for både Orwell og Huxley var at de begge skrev sine dystopiske mesterverk som godt voksne menn og baserte handlingen på foruroligende utvikling fra sin egen samtid. Begge hadde overlevd to verdenskriger og så hvor langt begge sider var villige til å gå for vinne. Selv hos de allierte så de den skruppelløse og kyniske behandlingen av menneskeliv. Hos begge ble dette brukt i bøkene som satiriske vrengebilder. Blant de mest kjente dystopiene jeg kjenner til er Henrik Wergeland: *De sidste Kloge* (1835), Jack London: *Jernhælen* (1908), E. M. Forster: *The Machine Stops* (1909), Franz Kafka: *Prosesen* (1925), Aldous Huxley: *Vidunderlige Nye Verden* (1932), Ayn Rand: *Anthem* (1938), Harry Martinson: *Aniara* (1956), Karin Boye: *Kallocain* (1940), George Orwell: *Animal Farm* (1945), George Orwell: *1984* (1949), Ray Bradbury: *Fahrenheit 451* (1953), William Golding: *Fluenes Herre* (1954), Anthony Burgess: *A Clockwork Orange* (1962), Knut Faldbakken: *Uår* (1974-76), Margaret Atwood: *The Handmaid's Tale* (1986) og Koushun Takami: *Battle Royale* (1999). De fleste av disse har jeg lest, eller i noen av tilfelle sett filmatisert, og de har bidratt til at jeg valgte denne oppgaven. I forberedelsen til oppgaveskrivingen så jeg for meg at det kunne bli aktuelt å fokusere på flere av bøkene, men til slutt fant jeg ut at det var særlig en jeg ville ha i fokus.

Mitt valg av forfatter og bok

Jeg har "alltid" vært interessert i politikk og samfunnsutvikling. Det som skjer i verden og hvorfor det skjer, opptar meg. Mitt lille samfunn: Ila i Trondheim i Norge er en del av verden

og dermed også en del av det som skjer i storpolitikkens verden. Det som skjer der ute får ringvirkninger hos oss, kanskje ikke med en gang, men etter hvert. Som eksempel kan jeg nevne at da man startet med å rigge opp overvåkingskameraer i Trondheim midt på 1970-tallet var reaksjonene sterke. Det kan man se i avisene fra den tiden. Mye har skjedd i verden siden 1970-tallet. Mange sier at verden har blitt et farligere sted å leve! Vi har vendt oss til tanken på både overvåkingskameraer og det faktum at vi må identifisere oss ved mange anledninger. Det bekymrer oss lite at vi legger igjen elektroniske spor overalt. Vi ser jo også at denne bruken av teknologi kan være nyttig når forbrytere skal fanges. Og for oss som har "rent mel i posen" så er det vel ikke så farlig om det er mulig å spore hvor vi handlet, hvilket land vi besøkte, hva vi tittet på på internett eller hvem vi ringte til. Jeg er selv en av dem som ikke bekymrer meg så veldig over det.

Samtidig er jeg en lesehest og jeg liker å lese gode bøker med aktuelle tema. Jeg har derfor lest mange bøker – både romaner og faktabøker - med temaet overvåking i samfunnet. Blant disse er Bradburys "Fahrenheit 451", Aldous Huxleys "Vidunderlige Nye Verden" og Jack Londons "Jernhælen", som jeg oppfattet som svært skremmende. Men en av de bøkene som virkelig fenget meg var George Orwell og hans 1984. Den skremte meg nettopp fordi den er så følelsesløs og umenneskelig – den fremstiller et iskaldt samfunn der menneskene er som roboter. Hvis vi går mot et slikt samfunn så bør nok både jeg og mange, mange flere våkne opp og se oss rundt. Vi må bli mer bevisste og stille klare krav om retten til å få lov til å være anonyme, til å få lov til å gi fra oss færrest mulig opplysninger om oss selv – vi må verne vår person.

Det er mange år siden jeg leste "1984" første gang, boka George Orwell skrev i 1948 for å advare oss. Som jeg nevnte tidligere skremte boken meg, men en ting var jeg sikker på: Det hadde ikke blitt slik Orwell skrev! Eller hadde det? Er vi på vei mot "1984" her i den frie, vestlige verden? Jeg lever i et trygt samfunn. Jeg føler en trygghet ved å leve i Norge, i Vesten. Jeg har lært og jeg tror på at det samfunnet jeg lever i, er der for å sikre min frihet og mine rettigheter.

Vi i Vesten liker ideen om at vi lever i frihet i en rettsstat, at vi ikke er undersåtter av en totalitær stat, slik Orwell beskrev i "1984" og slik mange stater i andre deler av verden er. Men hvordan ser vår verden ut idag? Det er 23 år siden "1984" OG det er 6 år siden 11. september – den dagen i 2001 da amerikanerne møtte terroren på hjemmebane. Er det vestlige individet fortsatt fritt? Har vi blitt fratatt noen av våre grunnleggende rettigheter? Har vi kanskje til og med selv vært villige til å oppgi hele eller deler av vår frihet i bytte med en

trygghet vi har blitt lovet? I Adressa 3. mars i år reflekterer en journalist over nettopp den overvåkingen i nærmiljøet vårt i Trondheim som nå er dagligdags – en overvåking de fleste av oss sier ”ja” til. Er dette egentlig så greit? Er det nødvendig i dagens verden? Hvorfor er det i tilfelle slik at det har blitt nødvendig? La oss først se på George Orwells liv og det samfunnet han advarte oss mot.

II. Forfatteren og boken

George Orwell – hvem var han?

Britiske Eric Blair ble født i det koloniserte India i 1903. India var da en britisk koloni og man kan si Eric Blair var et barn av den britiske imperialismen. Faren, Arthur Blair, var



Orwell i 1945

utplassert av den britiske regjeringen, som en av mange britiske statstjenestemenn som oppholdt seg i India. Allerede i 1904, bare ett år gammel, ble Eric tatt med tilbake til England av sin mor Ida. I England vokste gutten opp i et trygt middelklassehjem. Etter ferdig utdanning ved den prestisjefylte privatskolen Eton, drømte den unge, skriveglade Eric om et universitetsstipend som

skulle gi han muligheten til å utvikle forfatterdrømmen som han så lenge hadde båret på.

Desverre gikk det ikke slik og i 1922 la 19-åringen Eric Blair forfatterdrømmene på hyllen. Som sin far og bestefar før han, søkte han seg til utlandet - til Burma. Der arbeidet han i flere år for den britiske politistyrken i landet.

“Kledd i khaki shorts og bevæpnet med både våpen og en moralsk overlegenhet, kontrollerte den britiske politistyrken landsbygda”⁵



⁵ Emma Larkin, "Finding Orwell in Burma", 2006

Etter fem år vendte Blair hjem igjen. Med seg hadde han en voksende skeptisisme overfor den britiske imperialismen som til alle tider omga han. Han vendte tilbake til Europa som en forandret mann, tydelig påvirket av det han opplevde som briteres undertrykkelse av den burmesiske befolkningen. Senere ville han beskrive denne oppvåkningen i boken "Veien til Wigan". Han ville "...rømme fra alle former for menneskets dominans over mennesket". Med dette brøt Eric Blair med over tyve års dogmatisk tro på den britiske suvereniteten, som han hadde blitt lært opp til fra barnsben av. Burma hadde forvandlet den unge Eric totalt. Nå sto han solidarisk på siden til verdens undertrykte.

Bilde fra Burma, Orwell er på rekke to, nr tre fra venstre
Ved hjemkomsten til Europa bosatte Blair seg i Paris, og det var da han valgte å ta pseudonymet George Orwell, som han senere også skulle komme til å bruke i sitt forfatterskap. Han valgte det til en viss grad for å spare familien for belastningen av hans forfatterskap. I Paris tilbrakte han dagene med samfunnets paria: filleproletariatet og de prostituerte. Etter et år som selvvalgt bom, vendte George nesen mot mer hjemlige strøk og bosatte seg i en liten, trekkfull leilighet i Portobello Road i London. Selv beskrev Orwell Paris-perioden slik: "I 1928-1929 bodde jeg i Paris og skrev noveller og romaner som ingen ville trykke (jeg har siden brent alle sammen)".

Men selv med den selvkritiske tonen han har når han beskriver hvordan hans noveller og romaner ble refusert da han bodde i Paris, mener jeg at disse årene har satt sitt preg på Orwells sosiale samvittighet og formet den skribenten han skulle bli. Selv om det ikke viser en direkte linje til temaene som opptok han i "Animal Farm" og "1984", vekket hans erfaringer både fra Burma og senere fra tiden i Paris, helt klart et sosialt engasjement hos den unge Orwell. Det var i London, i en alder av 24, at han nølende tok opp igjen skrivingen og i 1933, etter flere utgitte (såvel som uutgitte) essayer og noveller, at han skrev sin første roman, "På bunnen og blakk" - frukten av mange års strev. Boken var en svært personlig beretning og var en manifestasjon av Orwells gryende samfunnsengasjement.

Boken "1984"

"Det var en kald, klar dag i april, og klokken slo tretten..."

Den verden som Orwell forteller om i "1984" minner lite om den geografiske oppdelingen av verden i dag. I boken har verden vært i en konstant tilstand av krig siden 1960-årene, en krig mellom de tre supermaktene Oceania, Eurasia og Eastasia. Boken følger livet i Oceania, som

omfatter store deler av det vi kjenner som den vestlige verden. Krigen har aldri foregått innenfor grensene til Oceania, men heller på grensene til Eurasia og Eastasia. Selv om krigen aldri har funnet sted på oceanisk jord så vil ikke det si at folk ikke merker ringvirkningene av krigen. Den vanlige mannen på gata lever i ekstrem fattigdom fordi de styrende myndighetene velger å prioritere krigsinnsatsen i øst. Som samfunn ligger Oceania i ruiner og etter år med krig er industrien kun rettet mot våpenproduksjon og innbyggernes ve og vel har for lengst blitt nedprioritert.

Historien følger en vanlig innbygger, Winston Smith, som er ansatt i en av de mange statlige institusjonene. Winston er en gjennomsnittlig mann, som lever et gjennomsnittlig liv i hovedstaden, nå kjent som "Luftområde Ett", den "tredje folkerikeste provinsen i Oceania". Hverdagen til Winston dreier seg hovedsakelig om jobben i "Sannhetsministeriet", ett av fire større ministerier i Oceania. De andre tre er Kjærlighetsministeriet, som har i oppgave å opprettholde lov og orden og Fredsministeriet som "syslet med krig", mens Overflodsministeriet tok seg av økonomiske anliggender og rasjonering.

I Winstons Oceania eksisterer kun Partiet – Ingsoc – som eneste makt og deres brutale regime gjennomføres med jernhånd. Lederen for Partiet er ukjent, men personifisert i det strenge ansiktet til "Store Bror", en imaginær figur som våker over proletariatet gjennom utallige



teleskjermer, under trusselen om at "Store Bror ser deg" - en indirekte advarsel mot de som kunne finne på å vise misnøye mot Partiet.



I bokens begynnelse virker Winston som en gjennomsnittlig innbygger, men man blir fort klar over at jobben hans i Sannhetsministeriet har forandret han. Winston evner ikke lenger å tro på den massive propagandaen som spyes ut til proletariatet. Han har selv har vært med på å forme den. Winston vet nå sannheten om myndighetene og ingen advarsler fra "Store Bror" kan stoppe han fra å begynne å loggføre en journal, en dissidents bekjennelser:

"Til fremtiden eller til fortiden, til en tid da tanken er fri, da menneskene er forskjellige fra hverandre og ikke lever ensomme – til en tid da sannheten lever og da det som er gjort ikke kan gjøres ugjort – sender jeg en hilsen fra ensrettethetens tidsalder, fra ensomhetens tid, fra

Store Brors tid, fra dobbelttenkingens tid!”

Winston er smertelig klar over at han med disse ordene har skrevet under sin egen dødsattest, men noe i ham selv krever at han noterer alt det han lærer og vet om det tyranniske samfunnet han lever i. I virkeligheten eksisterer det ikke noe forbud mot fri tenking, men det er en usagt sannhet at de innbyggere som viser de minste tendenser til løsriving fra Store Bror vil forsvinne fort.

Winstons store frykt er Tankepolitiet, en elitestyrke som spesialiserte seg på å fjerne potensielle dissidenter. Gjennom Store Brors teleskjermer fanges de opp, alle som en, for aldri å bli hørt fra igjen. Winston vet sannheten, og han vet hva journalen han skriver kan føre til, men han nekter å bukke under for frykten. Samtidig som han starter skrivingen møter Winston den unge Julia, som han innleder et forhold til. Sammen oppsøker de Brorskapet, en hemmelig forening som slåss mot Ingsocs regime, vel vitende om at dette er den sikre død. Hvis de er heldige har de ett år før de blir tatt, men før eller siden vil de bli oppdaget, internert, torturert og til slutt skutt i nakken. Hvis de er heldige vil de komme Partiet i forkjøpet og få tid til å begå selvmord før de blir tatt.

Når den dagen til slutt kommer blir de fraktet til et ”svart hull”, et bortgjemt fengsel hvor de utsettes for den grusomste tortur til de knekker og legger skylden på hverandre. Bare gjennom å svikte hverandre kan de bli satt fri. I bokens dystre slutt har ikke Winston bare akseptert Store Bror, ”...han hadde seiret over seg selv. Han elsket Store Bror”.

Hvorfor skrev Orwell ”1984”?

På 1930-tallet opplevde Europa stor uro og store omveltninger. Nazismen som vokste fram i Tyskland kom i skyggen av fascistenes inntog i Spania. Ved valget i Spania i 1936 hadde den radikale sosialistbevegelsen ”Folkefronten” et stort flertall. De spanske offiserene, under ledelse av general Franco, gjorde opprør mot dette demokratisk valgte styret. Spania ble



dermed kastet ut i en grusom borgerkrig mellom den politiske venstresiden som faktisk hadde vunnet valget og den nasjonalistiske fløyen som ble styrt av Franco.

Fra hele Europa, også fra Norge, strømmet tusener på tusener av frivillige til Spania. De ønsket å støtte ”sine brødre” og kjempe mot fascistene. Bare fra Storbritannia alene reiste to tusen ”korsfarere” ut for å kjempe mot Francos

Francos undertrykkende tropper. Orwell reiste som en av disse, i håp om å kunne delta i realiseringen av drømmen om et sosialistisk utopi, en drøm delt av mange samfunnslag - "...arbeidere og intelligentia, doktrinære kommunister og diktere"⁶. Mange av disse drømmerne fikk aldri oppleve borgerkrigens slutt. Ved sin ankomst i Spania valgte Orwell å gå inn i POUM.⁷ Partiet besto av en liten gruppe dissident-marxister som var uglesette og selv på et tidspunkt da alle arbeiderbevegelsene sto sammen mot fascistene, opplevde POUMs medlemmer forfølgelse fra andre venstreorienterte som oppholdt seg i Spania.

Den første tiden i Spania var Orwell svært politisk naiv og skilte lite mellom de forskjellige fraksjonene på venstresiden. I likhet med de anarkistiske grupperingene sloss POUM for frigjøring fra Franco såvel som en virkelig revolusjon. Det tok ikke lang tid før Orwell så at kommunistpartiet, på ordre fra regjeringen i Moskva, ønsket å holde seg på godfot med Frankrike, ved å sette stopper for en eventuell revolusjon i nabolandet, Spania.

Kommunistene skydde ingen midler for å undertrykke de revolusjonære i sine egne rekker og mens borgerkrigen sto på som verst, foregikk det samtidig en bakvaskingkampanje hvor grupper som POUM og deres medlemmer ble stemplet som "forkledde fascister" og "forrædere", som det ble påstått skulle stå i hemmelig ledtog med Franco selv. Med vittig penn, slik bare en virkelig forfatter kan, beskrev Orwell i "Hyllest til Katalonia", den paradoksale situasjonen hvor kommunistene ender opp som de antirevolusjonære og forsvarere av kapitalismen. Forfølgelsen av POUMs medlemmer eskalerte i 1937, da Orwell måtte forlate kameratene i militsen og flykte over grensen til Frankrike.



Picassos "Guernica", en gjengivelse av den spanske borgerkrigen

⁶ "Veien til 1984", Peter Lewis, 1983

⁷ Partido Obrero de Unificación Marxista (forkortet POUM) var et sosialistisk/revolusjonært parti under den spanske borgerkrigen (1936-1939).

Vel hjemme i England ønsket Orwell å skjære igjennom apatien som rådet og bevisstgjøre engelskmennene på spanjolenes åk. Han ønsket også å renvaske sine brødre i POUM for de fabrikerte anklagene mot dem. Men da Orwell forsøkte å ta til orde for dette i den engelske pressen merket han en klar “pro-kommunistisk sensur” som ikke tillott kritikk mot Moskva. “Det er umulig å få inn et eneste ord om alt dette i engelsk presse,” skrev han i et brev, hvor han la til at han selv hadde blitt utpekt som fascist i Daily Worker. Det store “Trotsky-fascistiske” komplott som den kommunistiske pressen hevdet å ha oppdaget, fikk store oppslag i avisene. Det faktum at regjeringsmedlemmer benektet hele “komplott”-historien, ble ikke nevnt i tabloidene. Senere skrev George Orwell i et tilbakeblikk: “Denslags skremmer meg, fordi det gir meg en følelse av at selve begrepet objektiv sannhet er i ferd med å viskes ut i verden. Løgnen vil gå over i historien”. Inspirasjonen til “1984” begynte for Orwell der og da.

III Hva skjedde videre i Vesten?

Den kalde krigen

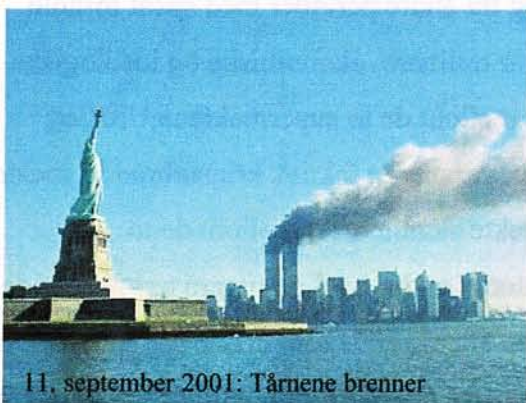
Da 2. verdenskrig var over, tok det kort tid før nye fiendebilder ble skapt. Verden gikk rett inn i det som ble kalt Den kalde krigen (1945-1989). Denne ”krigen” dreide seg om rivalisering mellom to supermakter og den skilte seg fra andre perioder med spent forhold mellom stormakter på flere måter. Motsetningene var militære, økonomiske og ideologiske. Det kom aldri til væpnet sammenstøt (”varm” krig) mellom de to supermaktene USA og Sovjetsamveldet. Selv om det var situasjoner da man var nær et faktisk krigsutbrudd - spesielt under Cuba-krisen i 1962 – var det faktisk aldri direkte sammenstøt mellom de to stormaktene. Det var allikevel slik at begge parter støttet andre land og organisasjoner, både økonomisk og militært, som kriget mot motstanderen eller krefter som denne støttet. Det var også spesielt for den kalde krigen at to makter dominerte internasjonal politikk. I tillegg kom den raske utviklingen av ødeleggelsesvåpen av et helt nytt omfang, som skjedde i denne perioden. I tidligere kriger hadde det alltid vært om å gjøre å ha den største konvensjonelle hæren og best og flest konvensjonelle våpen. Nå ble verden skremt av trusselen om bruk av atom- og hydrogenbomber. Man kan oppsummere situasjonen til at den kalde krigen dreide

seg om konflikter mellom to blokker: øst- og vestblokken. Å begrense dette ned til noen få hovedproblemer mellom landene, er vanskelig.

Man sier gjerne at den kalde krigen endte i 1989, da Berlinmuren falt, eller i 1991, da Sovjetunionen ble oppløst. Den kalde krigen var en tid preget av spionasje og overvåkning, både internt og eksternt. Man spionerte på hverandre og man rekrutterte spioner hos motparten, samtidig som man arbeidet for å avsløre spioner og spionasje i eget land. Det var på denne tiden at grunnlaget ble lagt for mye av den overvåkingen vi opplever i dag og mye av det som skjer i dag ligner på hendelser og fenomen fra denne tiden. Men også den kalde krigen tok slutt. Nye vennskap og allianser oppsto, fiender ble venner, men trusselbildene forvant ikke som fenomen. De bare endret seg. Overvåkingen tok ikke slutt, den fant bare nye former.

Det nye fiendebildet og økt terrorfrykt

Den 11. september startet som en hvilken som helst annen dag, men skulle fort bli en slik dag som man leser om i historiebøkene. Tidlig om morgenen forlater fire passasjerfly diverse flyplasser langs østkysten av USA, alle med kurs mot California. Kort tid etter begynner flyplassansatte å ane uråd når transpondersignalet fra American Airlines flight 11 forsvinner. Men flyet dukker opp igjen tyve minutter senere, mens det flyr lavt over Manhattan. Klokken 14.46, norsk tid, treffer flight 11 det nordligste hovedtårnet i World Trade Center. Men det



11. september 2001: Tårnene brenner

stopper ikke her, flyplassene har nå mistet kontakt med et United Airlines fly, som så blir observert av et filmende fjernsynsselskap som har ankommet for å filme det brennende nordtårnet. Flyet treffer det sørlige tårnet, omkring ett kvarter etter at nordtårnet har blitt truffet. Nyhetsbildene går øyeblikkelig verden over og i Oslo er kafeene langs Karl Johan fylt til randen av vantro

mennesker som på tv ser to verdenskjente tårn i flammer. Omfanget er fortsatt ukjent og de eneste tallene man har å jobbe med er de 50.000 som vanligvis jobber i tårnene og passasjerene om bord i flyene. Det amerikanske innenriksdepartementet stenger luftrommet og ingen fly får lov til å lette. Fly i lufta blir omdirigert til Canada, men det skal vise seg å være for sent. To andre fly bryter kontakt med bakken og klokken 15.37 styrter United

Airlines flight 77 inn i forsvarsdepartementet Pentagon, kjent som ”det amerikanske forsvars hjerte”. Omtrent samtidig raser det sørlige tårnet og store deler av nedre Manhattan dekkes av en grå sky av pulverisert gips og betong. Få minutter senere styrter det siste flyet, United Airlines flight 93, i en åker utenfor Pittsburgh. I ettertid regner man med at flyet styrtet fordi passasjerene prøvde å ta kontroll over flyet. Til slutt kollapser det nordligste tårnet i World Trade Center og en tykk tåke legger seg over den berømte ”New York skyline”.

Det som startet som en vanlig dag ble i løpet av noen timer et inferno, som ville gi gjenklang langt inn i internasjonal politikk i årene som kom. Et nytt fiendebilde, i form av arabiske jihadister, var skapt.

IV Nye tekniske muligheter for overvåking

Behov og mulighet for overvåking

Bak ryggen på Winston i ”1984” plapret fjernskjermen. Skjermen var mottager og sender samtidig. Den fanget opp enhver lyd som Winston laget hvis den var høyere enn svært lav hvissing, og så lenge han holdt seg innen det synsfelt som metallplaten dekket, kunne han



dessuten både bli sett og hørt, forteller Orwell på side 9. Ordet overvåking defineres som ”det å følge adferd”. Det engelske ordet ”surveillance” betyr direkte oversatt via fransk, som det kommer fra, ”å våke over”. I dag er det vanlig å bruke begrepet om alle former for overvåking, også avlytting.

Allerede for 2500 år siden, i Sun Tzus ”Kunsten å krige”, ble det skrevet om hvordan spionasje kunne brukes for å knekke fienden. Det moderne samfunn har imidlertid, ved hjelp av ny teknologi, gitt spionasje og overvåking et helt nytt innhold og en helt ny mening. Med ”nye” oppfinnelser som telefonen og datamaskinen er det nå mulig å koble seg direkte inn i enkeltmenneskers privatliv på en helt ny måte – inn i privatsfæren til hver og en av oss.

Denne teknologien har vært tilgjengelig for den amerikanske regjeringen over lengre tid, men

lover som FISA⁸ har vært der for å sikre at den ikke blir misbrukt av makteliten. Skandaler som Watergate har minnet folk på hvor viktig restriksjoner innen overvåkning egentlig er og fram til høsten 2001 fungerte FISAs restriksjoner godt.

Den økte støtten Bush opplevde i dagene etter 11. september er den eneste forklaringen på hvordan hans regjering så hurtig kunne bryte ned et lovverk som FISA. Den økte støtten var ikke spesielt overraskende og bare to dager etter flyene styrtet inn i tvillingtårnene ga Kongressen en utvidet fullmakt til den sittende presidenten, under lovforslaget "the Combating Terrorism Act", som også ga større muligheter for telefonavlytting. Den ga også FBI tillatelse til å overvåke internettforbindelser i opp til to døgn før de måtte søke om tillatelse ved FISA-domstolen.

Men dette var bare begynnelsen. Det politiske klimaet i dagene etter 11. september var slik at president Bush kunne bedt om nesten hva det måtte være, og Kongressen og det amerikanske folk ville gitt det til ham i håp om at det skulle hjelpe i "kampen mot terror". De amerikanske myndighetene mente at de gjeldende restriksjonene i FISA var for strenge og gjorde det vanskelig for dem å utføre jobben sin. Kongressen ville derfor tilføre mer fleksibilitet til lovverket, for å gjøre det mulig for USAs myndigheter å avlytte amerikanske statsborgere og utlendinger på amerikansk jord. Dette var igjen en endring i lovverket som ble mottatt med støtte fra både høyre og venstresiden, uten kritiske røster. Det er vanskelig i dag å sette seg inn i hvordan det var i Amerika i ukene og månedene etter 11. september 2001, men det er skremmende å tenke på den totale friheten som offentligheten og den politiske opposisjonen ga Bush, helt uten å mukke.

Fra overvåkingskamera til elektroniske spor⁹

Den første personverndebatten her hjemme dreide seg i stor grad om overvåkingskameraer. Protestene var mange og heftige da de dukket opp på 1970-tallet. I dag viser en fersk undersøkelse fra Sverige at 9 av 10 svensker i dag ønsker overvåkings-kameraer på offentlige steder. Det er ingen grunn til å tro at det ikke også er slik i Norge. Denne velviljen til overvåking må forstås på bakgrunn av for eksempel det man den senere tid har lest og hørt om flere voldtektsmenn og drapsmenn som har blitt tatt takket være opptak gjort av overvåkingskameraer på eller nær overfallsstedet. Vi føler oss med andre ord trygge når det er overvåkingskameraer på offentlige steder. Vi ser det ikke som en trussel og tenker ikke så

⁸ Lov for å unngå overdreven overvåking, se nedenfor

⁹ Basert på artikkel i Adresseavisen 3.3.2007, av Johan O. Jensen

mye over at på den måten kan også våre bevegelser følges av noen. I undersøkelsen som jeg viste til ovenfor, svarte 87 prosent av de spurte at politiet bør få avlytte telefoner og avlese datamaskiner.

Elektroniske spor som vi etterlater oss er så mange og mangfoldige at ingen har en fullstendig oversikt over hvor mange de er. Statsråd Grande Røys i Fornyings- og

Administrasjonsdepartementet har signalisert at en kommisjon vil bli nedsatt som skal vurdere omfang og samfunnsmessige konsekvenser av den elektroniske overvåkingen som skjer i samfunnet, av de elektroniske sporene som du og jeg etterlater oss.

Vi setter alle elektroniske spor¹⁰

I gamle dager var det en vanlig oppfatning at damene på "sentralen" kunne lytte på private telefonsamtaler. I dag har vi ikke slike "sentralborddamer", men det finnes i stedet store databaser og datamaskiner med svært stor kapasitet, der informasjon om oss og våre telefonsamtaler og vår internettbruk lagres. Disse datamaskinene lytter ikke på det jeg sier i telefonen, men i stedet tar de vare på masse informasjon om meg. I databasene vil det finnes opplysninger om hvilke websider jeg har besøkt, når jeg var ute på disse websidene og hvor lenge jeg var der. Der kan det også finnes informasjon om hvilke søkeord jeg har brukt i forskjellige søkemotorer og selvfølgelig er det mulig å gjenfinne informasjon om hva jeg har kjøpt over internett. Hvilke telefonnummer jeg har ringt eller sendt sms til er selvfølgelig også registrert.

Mange vet ikke at selv om damene på sentralen forsvant for mange tiår siden, så er det fortsatt noen som kan spionere på oss. Eller er det slik at vi kanskje vet, men ikke tenker over hva det betyr. Nå er det ikke informasjon om hva vi sa som blir fanget opp og kanskje brakt videre. Sporene vi legger igjen er ikke synlige og det er ikke mennesker som sitter og gjør denne overvåkingen manuelt. Innsamlingen, lagringen og behandlingen av de elektroniske sporene vi etterlater oss er automatisert og informasjon om en stor mengde personer kan håndteres til enhver tid.

Teknologirådet foretok en kartlegging i 2005 av folk sin kunnskap om de elektroniske sporene de etterlater seg og resultatene av kartleggingen viser at folk flest har lite kunnskap om hvilke spor de gir fra seg når de snakker i mobiltelefon, sender e-post eller når de

¹⁰ "Elektroniske spor og personvern" av Christine Hafskjold, 2005

surfer på internett. Underlig nok er det særlig vi unge som mangler kunnskap om dette. Det forunderlige er dessuten at det har vist seg at folk flest ikke oppfatter personvern som spesielt viktig. De er derfor ikke opptatt av å beskytte personvernet sitt og er dermed heller ikke villige til å bruke tid på det.

Mange av oss føler at personvern ikke er noe som angår oss, fordi vi rett og slett ikke har noe å skjule. Vi nordmenn har stor tillit til at myndighetene og teleselskapene ikke misbruker de personopplysningene vi har gitt dem. Vi nordmenn setter dessuten samfunnssikkerhet høyt, og det viser seg at vi derfor er villige til å akseptere at mulighetene til å opptre anonymt innskrenkes. Vi aksepterer alle fullt ut at politiet og andre myndigheter må ha muligheter til å benytte moderne teknologi i kampen mot terror og kriminalitet. Dette må allikevel ikke gå så langt at et ønske om å være anonym medfører mistanke om at man har noe å skjule. Hvis det blir slik, så vil jo i praksis muligheten for hederlige personer til å være anonym bli ytterligere redusert.

Et annet fenomen som blir mer og mer utbredt er videreformidling av overskuddsinformasjon som er innhentet om oss. Mange websider trenger og bruker personopplysninger om oss og det skjer også ofte at de innhenter slik informasjon fra oss når dette ikke er nødvendig for den tjenesten de tilbyr. Andre ber om mer informasjon enn det som er nødvendig. Når du for eksempel er i en butikk og blir bedt om å bevise at du er gammel nok til å kjøpe et produkt eller en tjeneste, viser du fram legitimasjon. Det kan være et skole- eller studentbevis, bankkort, pass eller førerkort. På den legitimasjonen du viser fram vil det stå mer informasjon enn den personen som kontrollerer trenger, men det spiller ikke så stor rolle for det er ikke sannsynlig at kontrolløren vil huske informasjonen. Når du derimot gir fra deg overflødig informasjon i den digitale verden, lagres denne informasjonen, og den kan senere brukes til andre formål.

Etter hvert blir det slik at stadig flere av oss får en elektronisk ID som vi kan bruke for å identifisere oss i for eksempel nettbanken eller på offentlige websider. Dette er en enkel måte å identifisere brukere på, og det kan derfor være lett å falle for fristelsen til å identifisere brukere slik i alle sammenhenger – også når det ikke er nødvendig av sikkerhetsgrunner.

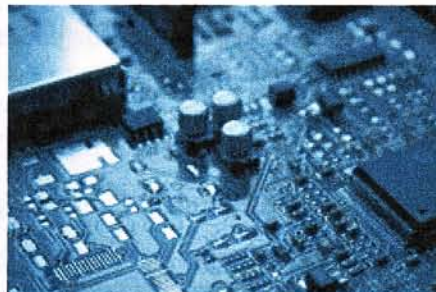
For eksempel bør vi ikke være nødt til å identifisere oss på samme måten for å sjekke åpningstiden på arbeidskontoret som for å levere selvangivelsen.

Innføringen av biometrisk ID¹¹, for eksempel i pass, og utbredelsen av RFID¹² medfører en rekke nye utfordringer knyttet til overskuddinformasjon. I tillegg er det viktig å tenke på hva som skjer dersom for eksempel den biometriske profilen skulle komme på avveie. Et passord kan man alltid erstatte, men hva med et fingeravtrykk?

På denne måten vil nye teknologiske muligheter gi tilgang til nye typer og større mengder persondata. I takt med at mulighetene til å frembringe, systematisere og bearbeide informasjon øker, vil også ønskene og behovene for å utnytte disse mulighetene øke. Personvernet må derfor hele tiden tilpasses de nye mulighetene som den teknologiske utviklingen fører med seg. En viktig forutsetning for et fungerende personvern er at personvern hensyn kommer med som premiss for hvordan ny teknologi skal tas i bruk. På dette området har det norske Datatilsynet en viktig rolle som de ivaretar på en god måte. De er personvernets vakthund i elektronikkens tidsalder.

Dataregistre

Innen EU er det blitt opprettet flere dataregistre som for eksempel Schengen Information System (SIS). I 2003¹³ inneholdt registeret over 800.000 navn på ettersøkte og uønskede personer i Schengen-området. Et annet dataregister er fingeravtrykksregisteret Eurodac, der man registrerer alle asylsøkere og såkalt ulovlige innvandrere som blir tatt i EU-land. Slike registre og tilgangen til dem er helt klart et personvernproblem. Disse registrene fantes før 11. september, men i etterkant har mange, mange flere myndigheter fått tilgang til systemene. Det blir så utrolig lett å spre og gi tilgang til informasjon som er samlet og finnes elektronisk og tilgjengelig over internett. Det samme gjelder et demonstrantregister som også ble opprettet før angrepet mot tvillingtårnene i New York. De to foreslåtte registrene skulle knyttes til SIS (Schengen Information System), men det var stor skepsis til dem – før 11. september. Etter den datoen ble det fart i innføringen av disse registrene. Det ene registeret mener kritikere er ment å rette



¹¹ identifisering ved hjelp av fingeravtrykk

¹² Radio Frequency Identification (RFID), norsk: *radiofrekvensidentifikasjon*, er en metode for å lagre og hente data ved hjelp av små enheter kalt RFID-brikker. En RFID-brikke er en liten brikke som kan festes til eller bygges inn i et produkt, et dyr eller en person.

¹³ Line Schou i "Mot et totalitært samfunn" i Kontur Tidsskrift nr 3, 2003

seg mot toppmøtedemonstranter – personer som kan tenkes å delta i demonstrasjoner som for eksempel den som foregikk i Göteborg mot EU-toppmøtet for noen år tilbake. Vil et slikt register være effektivt for å forhindre terrorisme? Er det ikke heller en trussel mot ytringsfriheten? Et annet "nyttig" dataregister er et register over utlendinger som ikke reiser hjem etter at visumet deres har utløpt. Dette er antakelig et svært effektivt register for å hindre uønsket innvandring, men det er neppe egnet for å forhindre terrorisme, slik man påstår.

V De tekniske mulighetene utnyttetes: 2007

Sensur - et eksempel fra USA: The Smith Act

Opp gjennom historien har USA flere eksempler på tiår hvor ytringsfriheten og medias mulighet til kritiske reportasjer har vært sterkt begrenset. Dette skjedde blant annet på 1950-tallet, under senator McCarthys jakt på kommunister. Mccarthyismen fikk navn etter den amerikanske senatoren Joseph R. McCarthy, en konservativ republikaner som ble valgt inn i senatet i 1946 etter en antikommunistisk og nasjonalistisk valgkamp. McCarthy ble uten tvil den fremste representanten for jakten på radikale og andre såkalte "undergravere" i USA i begynnelsen av 1950-tallet.

Men mccarthyismen oppsto før McCarthy begynte sin virksomhet, og var et produkt av vanlig amerikansk politikk, med et kapitalistisk samfunnssyn som ideologisk forutsetning. Den første loven som uttrykkelig gjorde det til en forbrytelse å argumentere for revolusjon, ble vedtatt av Kongressen alt i 1940 (The Smith Act). Denne loven ble først for alvor tatt i bruk mot radikale og kommunister i slutten av 1940-åra.

Da McCarthys heksejakt på venstreorienterte var på sitt verste, var de aller fleste ledende politikere i USA enige i hans målsetting, og delvis også i hans metode. Han befant seg trygt innenfor en politisk tradisjon som også omfattet kampen mot velferdsstaten og mot større økonomisk og sosial rettferd. Samtidig utnyttet McCarthy og hans like de teknologiske mulighetene som lå i den nymotens overvåkingen.

FISA¹⁴ og Watergate

Helt siden andre verdenskrig har den amerikanske regjeringen hatt tilgjengelig teknologi som gjør det mulig for dem å overvåke innbyggerne sine. Før FISA-loven ble vedtatt i 1978, var det helt vanlig å benytte telefonavlytting for å avsløre amerikanske sovjetspioner eller for å stoppe kriminelle man anså som farlige. Problemet var at den samme teknologien også hadde blitt tatt i bruk for å overvåke private samtaler hos politiske opposenter og profilerte personer som for eksempel Martin Luther King Jr.

Muligheten og viljen til å overvåke sine egne innbyggere er en av de mektigste og farligste våpnene en stat har. Hvis de som har makten på et hvilket som helst tidspunkt har anledningen til å avlytte private samtaler, finnes det ikke lenger noen privatsfære eller noen egentlig frihet for individet.

I USA på 1960-tallet begynte det å dukke opp avsløringer om statlig misbruk av overvåkingsystemer og en lengre debatt om hvor grensene for slik overvåking skulle gå, startet opp. Det ble viktig for mange å få satt en stopper for at maktmennesker skulle kunne klare å misbruke systemet for egen vinnings skyld. Man var redd for at det skulle misbrukes for å nå egne, ofte politiske, mål. Grensen ble nådd i 1975 da nyheten sprakk om at den sittende presidenten, Richard Nixon, var involvert i det som senere fikk navnet Watergate-skandalen. Da ble det klart at republikaneren Nixon og hans stab over lengre tid hadde overvåket hovedkvarteret til motstanderne i det demokratiske partiet. Watergatesaken endte med at president Nixon måtte forlate sin stilling som amerikansk president og Senatet nedsatte en kommisjon som skulle se nærmere på lovverket og hvilke muligheter som fantes til å stoppe slik politisk motivert overvåking av motstandere eller konkurrenter. Lederen for kommisjonen, Frank Church, beskrev sjokkert hva de fant: Han fant ut at i det amerikanske lovverket lå en muligheten til overvåking som faktisk fullt lovlig kunne bli vendt mot det amerikanske folk en dag, på en slik måte at ingen amerikaner ville ha et privatliv lenger. Det fantes så mange muligheter til å overvåke alt – telefonsamtaler, telegrammer- det spilte ingen rolle - alt og alle kunne overvåkes. Det ville ikke være noe sted man kunne gjemme seg, uttalte Church. Han la til at om en diktator en dag skulle komme til å overta i USA, så ville NSA¹⁵ gjøre det mulig for han å innføre totalt tyranni, og det ville ikke finnes mulighet for

¹⁴ The Foreign Intelligence Surveillance Act (FISA) fra 1978, beskriver prosedyrer for fysisk og elektronisk overvåking og innsamling av informasjon mellom fremmede makter.

¹⁵ National Security Act, den nasjonale sikkerhetsloven.

det amerikanske folket til å slå tilbake.¹⁶

Selv om denne formen for angrep på privatsfæren ble ansett som klart uetisk og farlig, fantes det altså i USA på dette tidspunktet ikke noen lover som kunne stoppe denne type overgrep mot enkeltindividet. Først etter at Watergateskandalen kom for en dag og kommisjonen la fram sin rapport om regjeringens misbruk av statlig overvåking, ble planene om en føderal lov for å hindre at dette gjentok seg, lagt fram. Sammen la demokratene og republikanerne grunnlaget for en lov som skulle bli akseptabel for begge partier og som omhandlet begrensninger på overvåking - kun begrensninger, ikke et totalforbud. Dette var midt under den kalde krigen og de politiske partiene var svært klar over verdien og mulighetene som lå i det å overvåke Sovjet og sovjetiske agenter, men ville samtidig sikre seg at makten som lå i overvåking ikke ble misbrukt.

Løsningen ble FISA, et føderalt lovverk som gjorde det mulig for den amerikanske presidenten å overvåke andre land og utenlandske agenter. Men FISA gjorde det også straffbart for myndighetene å avlytte eller overvåke amerikanske statsborgere uten tillatelse fra en egen FISA-domstol. FISA-domstolene fungerte i all hemmelighet og med bare regjeringsansatte tilstede for å sørge for at klausulert informasjon ikke lekket ut. Loven (FISA) som ble ratifisert av president Carter i 1978, representerte en konsensus om at statlig avlytting av individer var et steg i feil retning og FISA var der for å holde myndighetene i sjakk.

Krigen mot terror

Som jeg beskrev i større detalje tidligere var 11. september 2001 en dag som ville forandre verden. Det umiddelbare resultatet av angrepene var det største tapet av liv på amerikansk jord siden borgerkrigen på 1860-tallet. Det mer langsiktige resultatet var at den amerikanske befolkningen ble klar over hvor sårbare de egentlig var og frykten for terror på amerikansk jord slo rot i samfunnet. Mye hadde blitt gjort av myndighetene for å beskytte seg mot angrep utenfra, men angrep innenfra var man ikke forberedt på. I etterkant av dette angrepet opplevde president George W. Bush en sterk økning i støtten fra befolkningen, og bare få dager etter 11. september, mente hele 90 % av amerikanerne at Bush gjorde en god jobb. Det var en økning i tilslutningen på 40 % fra måneden før. Dette var en enorm støtte til en mann

¹⁶ Gjengitt i New York Times, 25. desember 2005

som det sies bare ti måneder tidligere hadde vunnet valget til tross for at han hadde fått færre stemmer enn motstanderen! I løpet av en dag ble alt snudd på hodet og de politiske partiene sto samlet i en felles støtteerklæring til den sittende presidenten. De gjorde alle det klart at de ville støtte opp om det som ble omtalt som "krigen mot terror". Bruken av ordet "krig" i denne sammenhengen var ett av mange retoriske grep som ble tatt i bruk av den amerikanske presidenten i ukene etter 11. september. Det fungerte godt ved å dramatisere situasjonen til en krigstilstand der det var "dem" mot "oss".

"We live in a different world than we did before September 11, 2001. [...] The Department of Homeland Security has developed a website to help you prepare for the potential threats we now face as we enter this new era of potential warfare and terrorism here at home."

Departementet for Homeland Security (Sikkerhetsdepartementet) ble opprettet i etterdønningene av 11. september og står sentralt i arbeidet for å gjøre Amerika "trygt" å leve i for mannen i gata. På hjemmesidene deres kan man blant annet finne fakta "about what might happen" – om hva som kan komme til å skje - med en påfølgende liste over potensielle farer. Her nevnes alt fra kjemiske trusler til atomkrig som mulige hendelser man bør forberede seg på, på egen hånd. Men Bushregjeringen er også svært påpasselig med å understreke at det er bare gjennom staten Amerika at man kan garantere trygghet. Bare ved å følge regjeringen vil man kunne føle seg trygg, er den underliggende beskjeden man stadig får. "Den som ikke er med oss er mot oss" er et velkjent slagord som brukes både innad og utad av amerikanske myndigheter.

Frykt

Det som er beskrevet over er en måte å skape frykt på, å skremme befolkningen til å slutte



opp om de tiltakene som settes i verk. Et annet viktig grep fra dette departementet var innføringen av et terrorvarslingsystem som varsler terrorfaren etter en skala på fem trinn, med hver sin fargekode. Laveste varslingsnivå er grønt, deretter kommer blått, gult, oransje og rødt. Sikkerhetsdepartementet justerer advarslene utifra etterretningsrapporter og "analyser av trusselbildet".

Etter at systemet ble innført i 2002 har det blitt utsatt for

kritikk fra mange hold, blant annet på grunn av at det ikke ligger noen kriterier til grunn for de forskjellige nivåene og at man derfor mener at skalaen egentlig ikke har noen praktisk verdi. Tidligere presidentkandidat John Kerry har uttalt “Denne presidenten spiller på fryktens kultur”¹⁷ og Kerry påpeker at systemet først og fremst er nyttig for presidenten og hans politiske agenda.

Siden 11. september har det amerikanske folk blitt bombardert med advarsler om potensielle terrorfarer, gjerne fulgt opp av små nyhetsglimt om terrorplaner fra ukjente fiender som visstnok skal ha blitt avslørt. Begrepet terror har også blitt betydelig mye løsere i årene etter 11. september, i takt med at fiendebildet har blitt enda mer uklart. Hvem er disse “terroristene” og hva får de ut av denne “terroren” som de bedriver? Amerikansk media har ikke svarene på dette, men det stopper ikke pressen fra daglig å videreformidle beskjeder fra myndighetene om ondsinnede planer som bør fryktes: frykt for atomangrep, frykt for kjemiske angrep og frykt for ukjente fiender iblant oss – ja, de amerikanske myndighetene kan fortelle oss at det er vår egen overlevelse som står på spill. “Vi” står overfor en fiende så mektig og mytisk at bare Bush og hans administrasjon kan hanskles med den!

Myndighetenes stadige henvisning til trusler og terrorforsøk er alt annet enn tilfeldig og fører til stor frykt blant folk. I et slik politisk klima kan man lett få flere typer frykt. Det kan være en frykt for terrorisme, for hva som vil kunne skje hvis man mister den sittende regjeringen. Men det kan også være frykt for å bli stemplet som upatriotisk eller en frykt for å bli overvåket.

Frykten er et viktig element for å forklare en av grunnsteinene i krigen mot terror, den såkalte “Patriot Act”, og hvordan en slik lovgivning kan bli allment akseptert i et land som skal være bygget på frihetens prinsipper.

USA Patriot Act – en hastelov som begrenser rettssamfunnet

I oktober 2001 la den daværende justisministeren John Ashcroft fram utkast til en 326 sider lang antiterrorlov i Senatet. Lovforslaget bar det megetsigende navnet “USA Patriot Act”. Lovforslaget hadde til hensikt å endre lover innenfor en rekke instanser, spesielt innen

¹⁷ Dagbladet, 12.01.2004

straffeprosess. Loven ble med en gang trumfet igjennom i Senatet og allerede den 26. oktober 2001 ble lovgivningen ratifisert av president Bush. I løpet av en periode på bare fire uker hadde den patriotiske fellesskapsfølelsen som oppsto mellom opposisjonen og myndighetene etter 11. september, ført til en av de hurtigste utvidelsene av de føderale myndighetenes fullmakter noensinne i Amerikas historie.

Til å være et så komplekst lovforslag, ble loven utarbeidet ekstremt hurtig - så hurtig at det ikke ble tid til noen reel debatt om innholdet i loven. Det ble heller ikke særlig tid for kongressmedlemmene som stemte for den til å faktisk lese lovforslaget. Til tross for dette ble loven vedtatt med 98 stemmer mot 1 i Senatet. Ikke ett spørsmålet ble stilt ved den over 300 sider lange antiterrorloven. Hovedsakelig videreførte "Patriot Act" det som ble startet med "The Combating Terrorism Act". Det man stort sett gjorde var å tilføye noen paragrafer til det allerede eksisterende lovverket, og noen paragrafer ble fjernet.

Den amerikanske regjeringen mente at loven ville sikre USA mot nye terroranslag, men ifølge grupper som Amnesty International¹⁸ og American Civil Liberties Union¹⁹, går det nye lovverket på tvers av den amerikanske grunnloven og på bekostning av borgerrettighetene til den vanlige amerikaner. Menneskerettighetsgrupper har beskyldt amerikanske myndigheter for å ignorere internasjonale konvensjoner, men myndighetene har kun gjentatt gang på gang hvor viktig de anser dette nye lovverket for å være - av sikkerhetsmessige årsaker. Det nye lovverket har nå gitt det amerikanske justisdepartementet muligheten til fengsle personer uten lov og dom, samt overvåke private telefonsamtaler og internettrafikk. Samtidig har byråer som CIA fått ganske frie tøyler og det å høre om tortur og illegale fangetransporter har dessverre blitt dagligdags.

Selve loven i seg selv er svært komplisert og omfattende, med 158 paragrafer og 15 lovendringer i alt. Loven er delt opp i åtte kapitler, hvor spesielt kapitell II og IX er interessante for mitt tema fordi de tar for seg økt overvåkning og utvidet makt til etterretningsorganer. Jeg skal imidlertid ikke gå mer detaljert inn i loven her, men den er interessant og sjokkerende lesning!

¹⁸ Amnesty International er en verdensomspennende og medlemsstyrt menneskerettighetsorganisasjon

¹⁹ Den amerikanske foreningen for forsvar av sivile rettigheter

Men hva med Europa?

Ikke bare USA har produsert lover som skal forhindre terror. Mange europeiske land følger tett etter i krigen mot terror. For eksempel har Storbritannia vedtatt tidsubestemt internering av folk som er mistenkt for terrorisme. Et av Blairs lure trekk for å få folk med seg er at han sammenligner situasjonen med den under 2. verdenskrig. På den måten har han klart å få gitt politiet svært vide fullmakter. Det ironiske med situasjonen er at det faktisk er de tradisjonelt konservative lordene i Overhuset som har satt foten ned mot de verste forslagene fra Blairs regjering. Den tidligere Berlusconi-regjeringen i Italia fikk på samme tid vedtatt en ny kategori kriminalitet som ble kalt "forening med internasjonal terrorisme som formål". På denne måten kan man få kriminalisert en person for handlinger som er utført av andre personer som har tilhørt samme organisasjon som denne personen! Også definisjonen av hva en terrorist er, ble utformet på en egen finurlig måte etter 11. september. En felles EU-definisjon ble påbegynt få dager etter angrepene i New York. Tidligere hadde man ansett det for vanskelig å lage en klar juridisk definisjon av begrepet terrorisme. Definisjonen man kom fram til nå listet opp en rekke handlinger som ville komme under betegnelsen terrorisme. Line Schou, som jeg har vist til tidligere, siterer professor Thomas Mathiesen og påstår at både Alta-aksjonene på 1980-tallet og Gøteborg-demonstrasjonene i 2002 ville ha kommet inn under denne definisjonen. Iflg Schou er det en lang rekke protestaksjoner og demonstrasjoner som vil komme inn under den definisjonen av terrorisme som EU vedtok vinteren 2001/2002.

VI Konklusjon: Den frie rettstat - fikk Orwell rett?

"1984" virker kanskje ikke like sjokkerende idag som den gjorde da den kom for femti år siden. Dette er mest skremmende, vi lever nå i et samfunn hvor overvåkning har blitt så vanlig at vi ikke lenger reflekterer over den innvirkningen den har på livet vårt. Ved første øyekast er det kanskje lite av Winstons verden som minner oss om vårt samfunn. Vi har for lengst akseptert at vi lever i et overvåkningssamfunn, men lært å leve med dette fordi vi anseer det for vårt eget beste.

Hva om vi ser nærmere? Det er sant at vi ikke har den invaderende overvåkingen som blir beskrevet i 1984, men hvor skal statens invasjon i privatlivet ende? Allerede har norske politikere foreslått å la fanger sone straff hjemme, så vel de bruker pålagte elektriske armbånd som registrer hvor de beveger seg. Samtidig har det blitt lagt fram å bruke de elektroniske armbåndene på demente og psykiske tilbakestående, vi må spørre oss selv: er dette virkelig et skritt vi ønsker å ta?

Tocquilles frykt for selvsensur har slått til

Til en viss grad er Tocquilles frykt for selvsensur begrunnet. Den selvsensuren han snakket om er så absolutt til stede i vårt samfunn. Dette er en form for selvsensur som kan forkalres ut fra det sosiopolitiske klimaet som oppstod etter 11. september. I løpet av noen korte øyeblikk forandret verdensordenen seg for amerikanerne og deres allierte. En stor og langvarig usikkerhet slo rot i det amerikanske samfunnet, som ga utslag i form av sensurmekanismer. På samme måte foregår den "hemmelige" sensuren i 1984, det finnes ingen klare lover som forbyr fri tale, men det statlige systemet har implementert mekanismer som sørger for at ingen tør å uttale seg kritisk. Winstons opplevelser i fengsel er et godt eksempel hvor langt disse mekanismene har kommet i 1984, men hvor er vi på vei i dag? Det er spesielt amerikanske media som bedriver en ekstrem selvsensur. Det gjør de til dels i frykt for å bli beskyldt for å være anti-amerikansk og å bryte med den gjengse oppfatning om at visse ting skal man ikke skrive om

Det er viktig å nevne at også før hendelsen i New York i 2001 fant man en konservative journalistkultur i Amerika, med en slik holdning om at det var visse temaer man ikke skrev om. Blant annet kritikk av staten og det militære ble sett på som tabu. Amerikanske media var stort sett ikke stedet for å stille de kritiske spørsmålene, her gjaldt det å holde seg innenfor de gitte rammene. Denne selvsensurkulturen har økt sterkt siden 11. september og den amerikanske regjeringens "krig mot terror" som fulgte etter. Den jublende støtten rundt Bush-regjeringen, som oppstod i dagene etter 11. september, har dødd ut, men publikum har allikevel ikke tilgang til all informasjon. En "ekstern" sensur fra de amerikanske myndighetene legger lokk på flere al-Qaida opptak og videor fra krigen i Midtøsten. Den offisielle forklaringen er frykt for at opptakene kan videreføre hemmelig propaganda, men ved å sette seg over ytringsfriheten setter Bush også en stopper for eventuelle annerledes tenkere.

Den frie rettstat og "sorte hull"

"Han ante ikke hvor han var. Trolig var han i Kjærlighetsministeriet, men det var umulig å vite det sikkert. Han var i en høyloftet celle uten vinduer og med vegger av skinnende hvite fliser. Skjulte lamper kastet en flom av kaldt lys over det, og det var en lav, summende lyd, som han antok hadde noe å gjøre med ventilasjonen"

Rettsystemet (eller mangelen derav) som Winston beskriver i "1984", ble ifølge Orwell basert på fangeleirene i Sovjet. I dag anser vi dette som historie, men er det virkelig det? Selv i lille Norge hører vi om samvittighetsfanger som ender i fengsel fordi de nekter å bruke våpen. Enda mer sjokkerende er allikevel vår stumme aksept av den beryktede fangeleiren Guantanamo. Den amerikanske leiren hvor påståtte terrorister holdes fanget i årevis uten lov eller dom. Hvor mange ganger har vi ikke hørt om amerikanske fangetransporter som har brakt terrorister til land hvor tortur er tillat, slik at de slipper å foreta avhør på amerikansk jord?



Guantanamo, 11. januar 2002: Ny ankommende fanger

Den absolutte rettsikkerheten som vi har hatt sånn tro på, har i årene etter 11. september blitt brutt ned bit for bit. Allikevel viser nye undersøkelser at vi ønsker denne overvåkningen og at vi aksepterer dette inngrepet i vår frihet. Orwell sa det best i de siste linjene av "1984":

"Han hadde seiret over seg selv. Han elsket Store Bror"

Vi er kanskje ikke et "orwellsk samfunn" enda, men boken er en viktig påminner om hvor skjør friheten vår er og hvor viktig det er å slåss for den. Vi trenger ikke å akseptere alt vi ser på nyhetene og hvis vi gjør det så kan det i morgen være oss.

Kildeliste

Bøker

Glenn Greenwald - "How Would A Patriot Act?"

Steinar Hansson (red.) - "Retten til fri ytring"

Toril Brekke - "Den Farlige Ytringsfriheten"

Noam Chomsky - "Makt og Terror"

Noam Chomsky - "Manufacturing Consent – The Political Economy of the Mass Media"

Gunnar Hammarstrøm - "Der ordet er fritt"

Peter Lewis - "George Orwell – Veien til 1984"

Per Olav Reinton – "Fiksjon som fakta"

Internett

Nineteen Eighty-Four Art Project: 1984comic.com

"Students for an Orwellian Society": studentsfororwell.org

"Exploring Dystopia": hem.passagen.se/replikant

"Liberty": liberty-human-rights.org.uk

"Rebelle à Big Brother": monde-diplomatique.fr

Wikipedia

Bilder

Forside: "What Are You Looking At?" av Banksy

Wikipedia

www.k-1.com/Orwell